

Сидоренко Наталія

докторка філологічних наук,

професорка

Навчально-наукового інституту

журналістики,

Київського національного

університету імені Тараса

Шевченка

УКРАЇНСЬКОМОВНА ПРЕСА ХЕРСОНЩИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Херсонська губернія – найбільша серед усіх губерній Наддніпрянщини, до якої на початку ХХ ст. входили такі міста, як Херсон (адміністративний центр), Одеса, Миколаїв, Єлисаветград, Олександрія, Ананьїв, Тирасполь, Берислав та ін. У 1914 р. населення краю складало 3,7 млн, більшість становили українці, значний відсоток був росіян, євреїв, молдован, а також німців, болгар, поляків, греків, ромів. За мовною різноманітністю періодики вирізнялася Одеса, де існувало понад 100 часописів, що друкувалися французькою, на івриті та їдиш, польською, німецькою, грецькою, румунською, болгарською та есперанто.

Важливі значення в суспільному житті губернії мали українські громади та культурно-просвітні товариства, зокрема «Просвіта», «Українська хата», Одеська літературна спілка, Одеське товариство історії та старожитностей, активну участь в яких брали лікарі за фахом – історик і політик І. Луценко, громадсько-політичний діяч і письменник І. Липа; правознавець та історик, дипломат і письменник С. Шелухін, бібліограф, фольклорист, критик і письменник М. Комаров, громадсько-політичний діяч, літературознавець і журналіст А. Ніковський, політичний діяч і редактор В. Чехівський, журналіст і дипломат В. Мурський, земський діяч і літератор

М. Чернявський та ін.

З 1906 по 1917 рр. на Херсонщині вийшли в світ 14 українськомовних та 6 двомовних (українською і російською мовами) періодичних видань; рідною мовою видавалась преса в Одесі (8 часописів), Херсоні (4), по одному виданню в м. Широке та Єлисаветграді (згадано в джерелі). Двомовні газети існували в Одесі, Ананьєві, Миколаєві, Херсоні.

Ініціатором української періодики в Одесі став І. Луценко, який 1 січня 1906 р. видав орган місцевої групи українців «Народное дело», де більшість матеріалів подано рідною мовою. У вступній статті «Від редакції» згадано історію створення газети, адже українська громада Одеси сподівалася випустити українськомовну «Народню справу», розраховуючи на те, що Маніфест 17 жовтня 1905 р. відкрив «нову еру – свободи». Редакція поставила за мету «пробуджувати самосвідомість українського народу», з'ясувати його права й потреби, служити цим потребам і захищати права. Наприкінці матеріалу звучать кілька закликів: «Годі спати, пора встати, пора волю добувати!», тільки «хто дбає, той і має», «Нумо ж до праці мерщій!» (№ 1).

У «Нашій програмі» редакція визначила 10 основних аспектів для висвітлення у виданні: статті з важливих питань; огляд іноземного життя, особливо братів-русинів у Галичині й Буковині; огляд внутрішнього життя (у всій Росії, передусім в Україні та на півдні Росії); хроніка місцевого життя; фейлетони на політичні, суспільні, наукові й літературні теми (оповідання, повісті, вірші тощо); кореспонденції, суміш, довідковий відділ, оголошення.

Вже 8 січня читачі отримали політичну, економічну, наукову і літературну газету «Народня справа» (1906. № 1), де редактором-видавцем був І. Луценко, а 5 лютого вийшла з таким самим тематичним спрямуванням газета «Вісти» (1906. № 1–4/5) за

редакцією Л. Шелухіної. Редакція «Народньої справи» закликала до єдності в національному житті, її «провідна зоря» – поступ українського народу до волі. В очікуванні «доброї години» прозвучав «Полик до освічених українців» Полтавця, який побачив «проміння Правди», почув «гомін волі», усвідомив піднесення народу.

В час Першої світової війни одеській громаді вдалося випустити в світ три книги вісника письменства, науки і громадського життя «Основа» (1915) за редакцією І. Гаврилюка. Вже в першому випуску подано перелік авторів, чії твори мали увійти до місячника: В. Винниченко, В. О'Коннор-Вілінська, М. Вороний, М. Грінченко, проф. М. Грушевський, О. Грушевський, Д. Дорошенко, С. Єфремов, Н. Кибальчич, І. Нечуй-Левицький, В. Леонтович, І. Липа, Ф. Матушевський, А. Ніковський, М. Павловський, С. Русова, Л. Старицька-Черняхівська, Г. Чупринка, М. Широцький.

У журналі з продовженням друкувалося оповідання «Босяк» В. Винниченка, уривки з автобіографічної повісті «Гості і діти пана Андрія (З хроніки родини Гречок)» В. Леонтовича, бувальщини Л. Орленка (О. Левицького), проза Н. Кибальчич, В. О'Коннор-Вілінської, Н. Романович, Д. Марковича. Поезія була представлена іменами Г. Чупринки, П. Тичини, Х. Алчевської, О. Журливої. Подавалися спомини про тих, хто відійшов у вічність. Так, М. Грінченко написала матеріал пам'яті Н. Кибальчич-Козловської і Л. Шерстюк; С. Єфремов згадав О. Русова, К. Паньківського, В. Лесевича. Мемуарні публікації запропонували до друку О. Грушевський («З життя Київського Українського гуртка в 1870–1874 рр.»), Д. Дорошенко (уривки «З недавнього минулого»), М. Новицький («Десять літ життя катеринославської “Просвіти”»). Окремим постатям присвячено нариси: «Т. Шевченко» Ф. Матушевського, «В. Лесевич як філософ» М. Журливого. Надруковано кілька статей, зокрема «Національні відносини в

Бельгії» С. Русової, «До психології українофільства» А. Яриновича (А. Ніковського), «Війна і кооперація» М. Павловського, «З провінціальних вражіннь» Мик. Ковалеського, «З хвиль життя» С. Єфремова. У журналі представлено рубрики «З життя і письменства», «Бібліографія», «Нові книжки». Найбільше українських часописів на Херсонщині з'явилося у 1917 р. Послідовно вийшли: політична та економічна газета «Українське слово» (Одеса, № 1–12), «Вістник Т-ва «Українська хата» в Херсоні» (№ 1–16), орган видавництва «Просвіта» в м. Широкому «Зоря» (№ 1–13), політичний часопис виборців до міської думи в Одесі «Український виборець» (№ 1–4), додаток «Солдатська думка» (№ 1–3) до однойменної російськомовної газети «Солдатская мысль», щоденник «Дніпро» в Херсоні (1917–1918), народня українська газета Одеської Військової Ради «Рідний курінь» (№ 1–22), херсонські офіційні видання – «Вісник секретаріата Херсонщини» та «Вісник секретаріата Херсонщини Української Народньої Республіки».

Часопис «Українське слово» видавало Бюро преси Українського одеського громадянства, редакційний комітет очолював В. Чехівський. У першому числі від 23 березня 1917 р. редакція наголошувала на інформаційно-агітаційному характері видання, в якому обговорюватимуться всі питання «життя української нації», проблеми «майбутнього перетвору ладу нової України», освідомлення «всіх щирих синів свого народу». Серед авторів газети – відомі українські публіцисти, літератори, громадські діячі (В. Самійленко, І. Липа, В. Мурський, В. Чехівський, І. Стешенко, І. Гаврилюк, М. Сріблянський (М. Шаповал), С. Шелухін, Г. Комарова, Ю. Липа, І. Майстренко), а також початківці на газетній ниві, активні дописувачі (О. Миняйло, М. Альбіковський, С. Янчуренко, свящ. Ант. Гриневич, Терен та ін.).

Основні публікації мали патріотично-політичний зміст. Скажімо,

закличні матеріали «Організуймось!» І. Липи та «Український народ» В. Мурського. Перший автор констатував: «Українське громадянство прокинулось. Усі стали до організації, до діла, до перетворення старого ладу на нове життя...». Інший публіцист продовжував: «Пам'ятаймо, що на нас спадає відвічальність перед грядучими поколіннями за кожний фальшивий крок, за кожну втрачену хвилину. Ми мусимо негайно зробити те, чого силою обставин не могли зробити цілими роками. Тому до праці, до організації! Єднаймося, гуртуймося ...» (ч. 1). Ця розмова не вичерпалась і в наступних публікаціях: «Українська Центральна Рада» І. Липи, «Як сталося наше визволення» та «Відчиняймо “Просвіти”»!» Янчуренка, «Заповіт крові» В. Чехівського, «Наша тактика», «Тернистим шляхом» і «Рідна школа» В. Мурського. Роз'яснючий характер мали такі публікації, як «Україна на чолі недержавних націй Росії» С. Янчуренка, «Лівшаки» і «Ніж у спину» С. Шелухіна, «Для народнього вжитку» І. Липи, «Як постали найбільші посілості в Росії» та «Удільні землі» І. Іващенко, «На черзі» М. Слабченка, «Каїни» ***, «Російський централізм» М. Гордієвського.

Дописувачі вели хроніку українських подій у різних містах: І. Гаврилюк повідомляв про народне віче в Катеринославі («Свято Волі»), Склярєнко писав про український рух у Фінляндії, І. Майстрєнко поділився враженнями про Шевченківське свято в Кременчуці, лист до редакції про розстріл богданівців надіслав В. Мілеїв, цій же події присвятив свій спомин «З недавніх днів» А. Ш. На шпальтах газети вміщено чимало суспільно-освітньої інформації без підпису: «Збирайте на рідну справу», «Українські гімназії», «Учительський губернський з'їзд», «В справі заснування в Полтаві української гімназії», «За українську мову», «До українців-педагогів», «Селяни і українська школа», «Нарада українських соціалістів Австрії й Росії», «На пам'ятник Т. Шевченка».

В газеті існували рубрики «З біжучого життя на Україні», «На Україні», «Київ», «Одеса», «Шкільні справи», «По Росії», «Дописи», «Оповідки» та ін. Місцевий матеріал зосереджувався на темах освітніх, мистецьких, релігійних («Одеський український театр», «До прихильників української музики в Одесі», «Нова українська книгарня в Одесі», «До відома українців греко-католиків», «Одеська учительська спілка», «Курси українознавства в Одесі», «Одеська “Просвіта”»).

Наступні три газети пов'язані з Херсоном та містечком Широке в цьому ж краї – «Вістник Т-ва «Українська хата» в Херсоні», «Дніпро», «Зоря». У передовій статті «12 квітня 1917 р.» редакція «Вістника» закликала організовуватися, щоб увійти в «новий, вільний храм, ... храм Правди й Волі» (ч. 1). Мова публікацій – проста та зрозуміла кожному читачеві, без зайвого офіціозу. В передовій статті «Чого плакали люде?» М. Чернявський писав: «16 квітня в Херсоні плакали люде. Плакали люде старі й молоді. Люде з порушеними нервами й люде з нервами міцними, залізними. Плакали на ясному святі народа українського... Плакали того, що зворушилась у їх душа до глибин і таємниць своїх. Плакали з радості, що побачили очі їх, як воскресає Україна, плакали з жалю, що зжили вони весь вік свій у неволі й рабстві і що мало їм осталось жити на білому світі, коли зійшло сонце волі» (ч. 3).

Чітко й доступно співробітники газети намагалися пояснити широким масам політичні цілі, висвітлити питання дня, показати суть національних змагань. Так, у публікації «До «Просвіт» уже з перших рядках розтлумачувалося значення цих культурно-просвітніх товариств: «Просвіти» – це ті огнища нас селах, у котрих селяне здобувають зараз не тільки просвіту, знання, книжку, газету, а й політично виховуються. Вони одгукуються на всякі політичні події, гуртують коло себе найбільш інтелігентних, найбільш свідомих,

політично зрілих людей свого села. «Просвіти» це є культурний і політичний нерв села, культурно-політичний центр села» (ч. 16). Невипадково автор наголошував на тому, що кожен повинен працювати задля майбутнього, адже лише своїми руками необхідно «кувати свою долю».

Як правило, кожне число відкривалося статтями настановного характеру («Чого ми хочемо Автономії?», «До «Просвіт»), офіційними матеріалами («Резолюції Українського військового з'їзду», Універсал Української Центральної Ради, Статут Товариства «Українська хата») тощо. Друкувалися кореспонденції й замітки, серед яких: «Український гурток», «Заснування товариства “Українська хата”», «Українська маніфестація», «Вечір пам'яті Шевченка на селі» селянина Йосипа Дем'яненка. Чимало публікацій написано головою Товариства «Українська хата» письменником М. Чернявським (користувався також криптонімом М. Ч.), зокрема статті «Україна, автономія, федерація» (згодом вийшла в світ однойменна брошура), «Боротьба за народню свободу»; некролог («Степан Іванович Лоначевський-Петруняк»), а також вірші («Грім на Стоході», «Добра вість мов пташка з раю»).

Активно виявив себе на шпальтах українського часопису земський службовець Іван Челюк (криптонім І. Ч.). Його перу належали статті, огляди, кореспонденції, вірші, серед яких: «Як ми здобули собі автономію», «Якими національностями заселена Херсонщина», «Наречіє», «Федерація», «Заснування Херсонської спілки кредитових та ощадно-позичкових товариств», «Городський театр». Звертають на себе увагу й такі публікації, як «Голос галичанина» В. Я., «З спогадів про українську маніфестацію» М. Сидоренка, «Відчит про поїздку на села» Солухи, «До самодіяльності!» С. Чайки, «Український театр в Херсоні» Г. Шумського, «Сором вам...» Г. Троянівського. Зокрема останній

автор звертався до вчителів і вчительок, які ще не зрозуміли значення побудови національної школи й не записалися на курси українознавства. Два вірші опублікував Т. Шохин («Дніпро» та «Українська хата»). В однойменній поезії йшлося про діяльність національно-культурного товариства в Херсоні. Автор писав: «Заснувалась у Херсоні «Українська хата», Там приймають українця, як рідного брата. Хто шанує Україну, добра їй бажає – Оту хатку невеличку нехай не минає...» (ч. 3).

Газета «Дніпро» в Херсоні мала надзаголовок «В праці перемога». Тут друкувались офіційні відозви, загальні заклики, звернення. В передовій статті редакція наголошувала: «Треба стрепенутись! Треба розшукати певний шлях до життя і уперто ним прямувати. Так переможуйте ж, товариші, всяку байдужість і енергійно беріться кувати народне щастя... Так сміло ж рушайте в дорогу! До праці!.. За щастя, братерство, за рівність, за землю, за волю!..» (№ 1). В подібному тоні подавалися й інші матеріали («До праці» і «Як вирішити земельне питання» П. Мова, «Тільки на себе надіймося» Н. Літа, «Непоследовні» Н. Л., «До освіти» М. Слухая, «По якому праву» Я. Ленченка, «До самодіяльності» Ікса).

Низка художніх творів – вірші, драматичні жарти, сатиричні оповідання, новели – належали Павлові Нескажухто (ймовірно, це один із псевдонімів редактора П. Молокова, який видавав свої твори окремими книжками; псевдонім П. Мов теж може стосуватися цього ж автора). В «Дніпрі» літератор опублікував такі твори: «Муки, сльози...», «Раби проснулись...», «До менту», «В селі», «Подумала ... тай пішла», «Черга», «Посердились», «Визначили», «Народник», «Забув», «Похвастав», «Невеличкий фельєтон». У газеті вміщено вірші Гр. Чупринки («Розвага»), Д. Мурляя, Т. Н. Панкова, Бабусі Ади.

Існували такі рубрики: «Хроніка», «Кооперація», «В Херсоні»,

«Дописи», «Воєнний відділ» (найчастіше друкувались огляди за підписом О.). Щономера в розділі «Кооперація» присутній огляд «З кооперативного життя» Ів. Челюка. Йому ж належить і характеристика діяльності товариства «Українська хата». Про українські заходи в місті, спротив національній роботі («Україножери») писав Гр. Троянівський (псевдонім Гр. Тр-ській). Фейлетон «Не Господи, не помилуй...» подав Ромул. Деякі публікації ідентичні з матеріалами «Вістника Секретаріата Херсонщини УНР» (вірш «Над трупами» О. Олесья, стаття «Українська дитина» Закордонця та ін.).

Народня українська газета «Рідний курінь», яку видавала Одеська Військова Рада, продовжила традиції «Солдатської думки», визначаючи своєю метою об'єднання українського трудового народу, інтелігенції, робітників і селян; «освітлення подій біжучого життя, які торкаються до України; пояснення ролі України в будучій великій федеративно-демократичній республіці». Редакція виступала проти засилля російського друкованого слова, відстоювала українське питання, намагалася призвичаїти «нашого простого чоловіка» до рідної газети, своєї мови. На думку засновників видання, часопис має бути «якоюсь величезною народньою конторою «спроса і предложения», в яку більш свідомі та досвідчені будуть нести свої знання, свій досвід, менш свідомі – свої запитання, через що у всіх буде поширюватись світогляд, несвідомі стануть свідомими...».

Подальша доля газети залежатиме від читачів: аби часопис перетворився у «велике щоденне видання», необхідно «Рідний курінь» розповсюджувати, надсилати статті та дописи, налагоджувати постійний зв'язок між редакцією та читачами, які б не соромилися ні форми, ні мови; треба писати так, ніби «до своєї родини». Керівники «Рідного куреня» зверталися також до відомих інтелігентних українців із проханням не забувати про народну газету, бо «настав час

і нашому друкованому слову зайняти почесне відповідне йому місце, бо коли прогавити цей час, великий гріх буде на нашій совісті перед нашими дітьми, онуками, перед нашим народом».

Серед авторів – як представники загалом української чи одеської зокрема громади (І. Стешенко, С. Шелухин, Юр. Тищенко, В. Мурський, д-р І. Луценко, І. Липа, М. Обідний), так і співробітники малознані чи позначені псевдонімами і криптонімами (Мих. Горієвський, Малинка, М. Антонець, Йосип Бойко, есаул Білецький, ротний фершал т. Муха, Сивий, Ф. Полтавець, Ф. Сторубель, Богослов, Старий Запорожець та ін.).

Майже щономера друкувалися повідомлення редакції і звернення до «товаришів читачів». Пояснювалися причини «непевного становища газети»: слабка моральна допомога передплатників, вся редакційна робота залишається «майже на плечах одного тільки чоловіка», «кепсько стоїть» технічна справа (друкується в «чужій російській друкарні»), продаж організовано «непевно», друкарські помилки доходять до того, що навіть цілі слова так перекручуються, що й «дідько лисий їх не розбере». Але всупереч перешкодам «Рідний курінь» набирав сили, гуртував навколо себе небайдужих до долі батьківщини, «потроху тягнувся за життям, напружуючи свої сили, щоб якомога задовольнити своїх читачів» і досягти своєї мети – відстоювати рідний народ, Україну, «бути рицарями чемності» в боротьбі за демократію (№ 17). Таку відповідальну місію виконувала вся національно-патріотична преса Херсонщини початку ХХ ст.